QARAQALPAQ XALÍQ QOSÍQ HÁM NAMALARÍ TARIYXÍ TIYKARÍNDA JASLARDÍ BAQSÍSHÍLÍQ ÓNERIN ÚYRETIWDEGI ORNÍ

Qalbaev Aleuatdin – *oqıtıwshı*
qalbaevalewatdin@gmail.com
ÓzMKÓMI Nókis filialı

РОЛЬ КАРАКАЛПАКСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН И МЕЛОДИЙ В ОБУЧЕНИИ ИСКУССТВУ БАХШИ МОЛОДЕЖИ

Калбаев Алеватдин – *преподаватель*
Нукусский филиал Государственного института искусств и культуры Узбекистана

THE ROLE OF KARAKALPAK FOLK SONGS AND MELODIES IN TEACHING THE ART OF BAKHSHI TO YOUTH

Kalbaev Aleuatdin – *teacher*
Nukus branch of the Uzbekistan State Institute of Arts and Culture

Tayanch sózler: xalıq qosıqları, baqsıshılıq óneri, xalıq namaları, saxnalıq hám atqarıwshılıq sheberligi.

Rezyume. Qaraqalpaq xalıq qosıq hám namaları tariyxıy miyrası tiykarında jaslardı baqsıshılıq kórkem ónerine úyretiwdiń áhmieti jarıtıladı. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi, atap aytqanda, qosıqlar, namalar hám dástanlar ásirler dawamında xalıqtıń ruwxıy turmısı, úrp-ádetleri hám tariyxıy yadın ózinde jámlep kelgen. Bul bay miyras baqsıshılıq kórkem óneriniń qáliplesiwi hám rawajlanıwında áhmiyetli dárek bolıp esaplanadı.

Ключевые слова: народные песни, искусство бахши, народные песни, сценическое и исполнительское мастерство.

Резюме. На основе исторического наследия каракалпакских народных песен и мелодий будет освещена важность обучения молодежи искусству бахши. Каракалпакское народное устное творчество, в частности, песни, мелодии и эпосы, на протяжении веков воплощало в себе духовную жизнь, обычаи и историческую память народа. Это богатое наследие является важным источником в становлении и развитии искусства бахши.

Key words: folk songs, bakhshi art, folk melodies, stage and performance skills.

Summary. The importance of teaching young people the art of bakhshi based on the historical heritage of Karakalpak folk songs and melodies will be highlighted. Karakalpak oral folk art, particularly songs, melodies, and epics, has embodied the spiritual life, customs, and historical memory of the people for centuries. This rich heritage is an important source in the formation and development of the art of bakhshi.

Bárshemizge belgili, saz-sáwbetke, kórkem-ónerge muhabbat, muzıka mádeniyatı xalqımızda balalıqtan baslap, shańaraqta qáliplesedi. Úyinde duwtar yaki basqa saz ásbabı bolmaǵan, muzıkanıń ómir baǵısh tásiyrin óz turmısında sezbesten jasaytuǵın adamdı biziń jurtımızda tabıw qıyın desek, asıra aytqan bolmaydı.

Eń áhmiyetlisi, búgingi kúni muzıka kórkem-óneri, náwqıran áwladımızdıń joqarı mánawiyatlı bolıp, kamal tabıwında basqa kórkem-óner túrlerine qaraǵanda kóbirek hám kúshlirek tásir etpekte.

Ónip-ósip kiyatırǵan jas áwladtıń talantın hár tárepleme rawajlandırıw hám mádeniy dárejesin arttırıw, jaslarımızdıń milliy jáne dúnya júzilik muzıkanı súwretlew óneriniń joqarı úlgileri menen keń tanısıwı ushın zárúr sharayatlar jaratıw, baslanǵısh muzıkalıq tálim sistemasın túp tiykarınan jetilistiriw, balalar muzıka hám kórkem-óner mekteplerin rawajlandırıw bolıp esaplanadı. Hár bir xalıqtıń ruwxiy dúńyasi mádeniyati, tili, etnografiyası, arxitekturası ádebiyatı, milliy muzika kórkem ónerine iye.

Qaraqalpaq xalıq milliy muzıkası awızeki professional baqsıshılıq tradiciyasınıń rawajlanıwı, onıń atqarıwshıları bolǵan baqsılardıń dóretiwshilik ómiriniń keńeyip, olardıń kem-kemnen joqarı dárejege kóteriliwi nátiyjesinde sazlar payda bola baslaydı. Xalqımızdıń sazlar, qosıqlar, baqsılar tárepinen dástanlardı tıńlawshılarına tásirli etip jetkeriw maqsetinde, dástandaǵı qaharmanlardıń obrazlıq kelbetin, qaharmanlıq islerin, olar mingen tulpar atlardıń júyrikligin, tábiyat kórinisiniń gózzalıqların súwretlewdegi sazlardı dóretiwdegi sheberliginiń ósiwi arqali payda bolǵan programmalı dóretpeler bolıp esaplanadı. Máselen: «Ilme Sultan» sazında ushırasatuǵın, hayal-qızlardıń miynet procesinde naǵıs oyıw, keste tigiw, kiyiz basıw háreketleriniń súwretleniwi, sazlarındaǵı atqarıw texnikası arqalı quslardıń sayraǵan dawısınıń beriliwi,

«Qarajorǵa» namasındaǵı tulpardıń tuyaǵınıń taqırlılarınıń esitiliwi h.t.b. barlıǵı sheber professional sazendelerdiń qolında sesleri janlı jańlap esitiledi. Olar hár bir atqarıwshınıń jeke dóretpesiniń, muzıkalıq til baylıǵınıń ósiwine qolaylı jaǵday tuwdırıp otırǵan. Baqsılardıń dástanlardı atqarıwdaǵı eń tiykarǵı muzıkalıq quralı-duwtar. Sonlıqtan qaraqalpaqlar arasında duwtar sazları ahmiyetli orın iyeleydi. Duwtar sazları bolsa, rawajlanǵan, tamamlanǵan forması, melodiyasınıń tolıqlıǵı hám kóp variantlıǵı jaǵinan qaraqalpaq awız eki professional muzıkasında úlken orın iyeleydi.

Olardan: «Nama bası, Nar iydirgen, Mıń túmen, Ilme sultan, Suw serper, Qara jorǵa, Sıy perde, Tarlan, Ziyada, Boztorǵay, Aq ishik, Sayra duwtar, Muxalles, Nalısh, Xoshim palwan, Dás nama, Sárbinaz, Gór qız, Muwsa sen yar, Torǵay qus hám taǵı basqa, birneshe sazları keń taralǵan.

Mine usı sazlar ishinde keń taralıp, xalıq arasinda massalıq xarakterge iye bolǵan túri «Nama bası» baqsıshılıq ónerinıń «gimni» sıpatında atqarılıp, baqsılar toy merekelerde usı namadan baslaytuǵın bolǵan.

Sonlıqtan el arasında bul saz «Bas nama» Maqamlar bası, sazlardıń aǵlası depte atalıp kelgen. Mámleketmizdiń birinshi Prezidenti I.A.Karimovtıń atap ótkenindey “Óz tariyxın bilmeytuǵin, keshegi kúnin umıtqan millettiń keleshegi joq”. Álbette, hár qanday xalıq yaki milletiń mánawiyatı onıń tariyxı, ózine tán úrp-ádet dástúrleri, turmıslıq qádiriyatlarınan ayırıp kóz aldımızǵa keltirip bolmaydı. Bunda ruwxıy miyras, mádeniy baylıqlar, áyyemgi tariyxıy estelikler eń áhmiyetli faktorlardan biri bolip xızmet etetuǵınlıǵı tábiyiy”. Biz xalqımızdıń legendalıq, tariyxıy saz hám qosıqlarına názer taslasaq ata-babamızdıń bir qansha mádeniy miyraslarmızdıń saqlanıp qalǵanlıǵın kóremiz. Maqsetimiz xalqımızdıń milliy muzıka kórkem mádeniy miyras bolıp, kiyatırǵan xalıq qosiq hám sazlarınıń tariyxın keleshek áwladımız bolǵan jaslar ruwxıy azıqlanadı dep bilemiz. Respublikamızdın joqarı hám orta arnawlı oqiw orınlarındaǵı muzika hám kórkem-óner bólimleri, balalar muzıka hám kórkem-óner mektepleri oqıwshı hám oqıtıwshılarına arnalǵan.

«Arıwxan»-naması XIX ásirde ómir súrgen qaraqalpaqlardıń eń ataqlı baqsısı Muwsa baqsınıń ustazı Aqımbet baqsınıń dóretken «Arıwxan» naması tuwralı xalıq ańızlarında bılay deydi: «Aqımbet baqsıdan burin qaraqalpaqlarda Baysarı baqsi degen baqsı bolǵan. Baysarı baqsı toyǵa shaqırılǵanda toyda qosıq aytqanı ushın haqısına bir ógiz alıp aytadı eken. Bir toyǵa Aqımbet qırıq jigiti menen baradı. Aqımbet sol qırıq jigittiń aǵayini eken. Baysarı baqsı aytqan haqıma bir ógiz bermese barmayman-dep toyǵa kelmepti. Bul ahwaldı qırıq jigittiń aǵası Aqımbet kórip óziniń qırıq jigitine bir-bir namadan shertip qosıq aytıwdı buyırıptı. Aqımbettiń ózi «Arıwxan» degen namaǵa qosıq aytqan.

Aqımbet bul namanı aytqanı ushın Arıwxan degen qızǵa úylengen-deydi. Aqımbet óziniń qırıq jigiti menen hár qaysısı bir nama shıǵarıp aytıp qaraqalpaqlardıń baqsı namasın bayıtqan, «Arıwxan» naması Aqımbet baqsınıń shıǵarǵan naması, Arıwxan Aqımbettiń alǵan hayalınıń ati, sol toydan baslap Aqımbettiń «aǵa-biy» laqabınıń ornına «Aqımbet baqsı» bolıp atalıp ketken» - deydi. Jáne bir tariyxıy waqıya «Bir kempirdiń bes qızı bar eken, bir qızınıń atı Arıwxan eken. Bir toyda Aqımbet namanı jaqsı shertip aytqanı ushın kempir Arıwxan degen qızın Aqımbetke bergen» - deydi [36], (3-qosımsha).

«Alaqayıs» - naması. Kúnlerden bir kún Xiywanıń xanı Muxammed Raxim xan óziniń patshalıq saltanatın maqtatıw hám kewil kóteriw ushın qol astındaǵı ellerden ataqlı baqsı, jıraw, sazendelerdi shaqırtıp ayttıradı. Usı shaqırıqlardıń birine qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı Aqımbette baradı. Sonda eń dáslep xan sarayınıń ataqlı Tanbur degen baqsısı «Shiruan» degen namanı atqaradı. Izin ala sol namanı Aqımbet shertip Tanburdanda tolıǵıraq hám kútá suliw etip atqaradı. Usı jerde xan óz baqsısınıń jeńilgenligine izalanıp Aqımbetke qattı ǵazebin tigedi. Onı qatarina úsh kún, úsh túnge shekem tındırmay ayttıradı. Aqımbet bul sınaqtan da múdirmey aman ótedi. Biraq xan Aqımbetke dawısın qaldırıw maqsetinde shılımnıń suwın beredi. Biraq xannıń jerkenishli hiylesin sezgen Aqımbet, ishpey qoynına tógip jiberdi. Endi xannıń buǵan ábden ashıwı kelip Maqtumqulınıń qosıqlar toplamın qazınıń qolına berip, Aqımbettin aldına otırǵızıp, «awzın baǵıp tıńlap otır, eger Aqımbet usı kitaptaǵı ǵálet aytsa dárhal maǵan xabar ber» dep buyrıq beredi. Aqımbet bul sınaqtanda súrinbey ótedi. Qalay degen menen de Aqımbet qısımǵa shıday almay awırıp jatıpta qalsada «awzıń qanǵa tolsada dushpannıń aldında tókpe degendey» kúsh salıp sır bermewge tırısadı. Aqırında ilajı qurıp, óz sozine baylanǵan xan Aqımbetke, «Sınaqtan súrinbey óttiń qáne, tilegiǵdi ayt baqsı» dewge májbúr boladı. Sonda Aqımbet xanǵa qarap. «Bir qasıq qanımnan keshseńiz» aytaman taqsır-depti.

Xan Aqımbetke kozin alartıp, qáhárli názer menen, bar keshtim aytaǵoy - degen, mine usınnan keyin Aqımbet xanǵa qarap turip, salmaqli túrde: Taqsır endigiden bılay ilaya siz meni kórmeń, men sizdi kórmegeymen, tilegim

sol-depti. Sonda xan ornınan ushıp turıp qanjarın suwırıp alǵanın bilmey-aq qalıptı, biraq eki jaǵındaǵı wázirleri «Qáhárińizdi tárk etiń, bendeńizge jábir etpeń. Ózińe gúwa, aytılǵan shártti buza almay bayraqqa bir ala qayıslı at berip, Aqımbetti jónetip, ilajsızdan xannıń kúyigi betine shıǵıp ókiniwi menen qaladı. Bul quwanıshqa arnap Aqımbet qaraqalpaqtıń milliy naması bolǵan alaqayıslı atqa «Ala qayıs» namasın dóretedi. Óz erkin qoldan bermeytuǵin polattay berik azamat óz xalqınıń arın, onıń ádil tapsırmasın solay orınlap, oǵan bolǵan xalıqtıń húrmetin taǵıda tereńlestirdi. «Ala qayısta» xannıń sán-saltanatın maqtamaydı, kerisinshe óz xalqına, ádiwli elatına, onıń keń peyil júregine, quwanıshına arnaydı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretpeleri. – Nókis: Qaraqalpaqstan baspası, 1980. – 250 b.
2. Qaraqalpaq folklorı. – Nókis: Bilim, 1995. – 320 b.
3. Qaraqalpaq xalıq dástanları: Alpamıs, Qırq qız hám basqalar. – Nókis, 1977. – 400 b.
4. Qaraqalpaq muzıka mádeniyatı tariyxı. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2001. – 280 b.
5. Baqsıshılıq hám jırshılıq dástúri boyınsha ilimiy izertlewler. – Tashkent, 2010. – 210 b
6. Отепбергенова Г. Халық фольклорлық дәстүрлерди үйрениў дәўир талабы. Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» ilimiy-metodikalıq jurnalı. 2025-жыл. №4-сан.
7. Отепбергенова Г. Эссе – көркем публицистикалық жанр сыпатында. Kórkem óner hám mádeniyat Xabarshısı» ilimiy-metodikalıq jurnalı. 2026-жыл. №1-сан.
8. Otepbergenova G. Úrp-ádet, dástúrler - ruwxiy mádeniyatimiz negizleri. Sun’iy intellekt falsafasi: tarixiylik va zamonaviylik dialektikasi” mavzusidagi konferensiya. 2026-jıl 22-may.
9. Отепбергенова Г. Халқ педагогикаси ва миллий қадриятлар. Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar 2025-yil 9-son.